

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity

e-ISSN: 2587-1854, OMUİFD Aralık 2023, 55: 555-580

Ebû İshâk el-İsferâyînî ve Kerameti

Abû İshâq al-İsfarayînî and Karamah

Doç. Dr. İbrahim BAYRAM¹

¹Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tokat
· ibrahim.bayram@gop.edu.tr · ORCID > 0000-0002-4752-0447

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 07 Ağustos/August 2023

Kabul Tarihi/Accepted: 18 Eylül/September 2023

Yıl/Year: 2023 | **Sayı – Issue:** 55 | **Sayfa/Pages:** 555-580

Atıf/Cite as: Bayram, İ. "Ebû İshâk el-İsferâyînî ve Kerameti" Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 55, Aralık 2023: 555-580.

EBÛ İSHÂK EL-İSFERÂYÎNÎ VE KERAMET

ÖZ

Eş'ariyye kelâmının İslâm düşünce tarihine hediye ettiği en önemli ilim adamlarından biri olan, mezhebi içerisinde el-Üstad lakabıyla anılan Ebû İshâk el-İsferâyîni, bu konumuna rağmen, bazı meselelerde diğer itikadî fırkaların görüşlerine yakın durmuş yahut bu şekildeki bir ithamın muhatabı olmuştur. Bunların içerisinde herhalde en meşhuru ise kerameti inkâr ettiğine yönelik iddialar olmuştur. Mensubu bulunduğu mezhebin kimi müellifleri tarafından da savunulan bu düşünceye karşı çıkanlar eksik olmamışsa da o, adeta Ehl-i sünnet içerisinde kerameti inkâr ile özdeşleştirilen bir şahsiyet haline dönüştürülmüştür. Konuyla ilgili görüş beyan ettiği çalışmalarının günümüze ulaşmamasından dolayı, ona bu anlayışı isnat eden yahut meseleyi daha farklı şekilde ortaya koyan eserlere müracaat zorunlu hale gelmiştir. Söz konusu eserlerin bir kısmının doğrudan onun teliflerinden kimi pasajlar aktarması, meseleyi nispeten açıklığa kavuşturmuştur. Ancak ilgili ifadeler farklı yorumlanmaya müsait oldukları için bütün tartışmaları bitirmek mümkün olmamıştır. Nitekim kimileri onun kerameti mutlak şekilde reddettiğini, kimileri sadece tahsis ettiğini savunmuştur. Belli ki bu fikir ayrılıkları her zaman devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Ebû İshâk el-İsferâyîni, Eş'ariyye, Keramet, Mûcize.

ABÛ İSHÂQ AL-ISFARÂYÎNÎ AND KARĀMAH

ABSTRACT

Abû Ishâq al-Isfarâyîni, one of the most important scholars gifted by the Ash'ariyya theology to the history of Islamic thought and nicknamed al-Ustad within his sect, despite this position, stood close to the views of other theological schools on some issues or was the addressee of such an accusation. Probably the most famous of these has been the allegations that he denied the karāmah. Although some of the authors of the sect to which he belonged also defended this idea, he was transformed into a person who was identified with the denial of the karāmah within the Ahl al-Sunnah. Since his works in which he expressed his opinion on the subject have not survived to the present day, it has become necessary to refer to works that attribute this understanding to him or that present the issue in a different way. The fact that some of these works directly quote passages from his writings has clarified the issue to some extent. However, it was not possible to conclude

all the discussions as the relevant expressions are open to different interpretations. Indeed, some have argued that he rejected it in absolute terms, while others have argued that he only allocated it. Obviously, these differences of opinion will always persist.

Keywords: Kalâm, Abû İshâq al-İsferâyînî, Ash'ariyya, Karâmah, Miracle.

GİRİŞ

İslâm'ın temel itikat esaslarını kabul hususunda birleşen Müslüman âlimler, bazı meselelerde ayrılığa düşmüşler, kimi inanç maddelerinin izahında farklı düşünceler geliştirmişlerdir. İlerleyen süreçte itikadî mezheplerin çatısı altında fikir beyan eden Müslüman ilim adamları fırkalarının görüşlerini teyit, muhaliflerinin fikirlerini çürütme gayreti içerisine girmişler, işin nihayetindeyse mezhepler İslâm coğrafyasının farklı bölgelerine yayılmışlardır. Bu mezheplerin bir kısmı, müntesiplerinin eliyle güç kazanıp büyürken, bir bölümü çeşitli saiklerle zayıflamış, diğer bir kısmıysa inkıraza uğrayıp tarihin tozlu sayfalarında yerlerini almıştır.

Mezheplerin kemikleşmesi, müntesiplerinin genel planda aynı fikir etrafında birleşmeleriyle ortaya çıktığı için görüşlerle fırkalar arasında ayrılmaz bağlar oluşmuş, neticesinde birtakım düşünceler bir kısım ekollerle adeta simgeleşmiştir. Bu durum, genel çerçevede bir mezhebin çatısı altında yer alan bir ilim ehlinin, fırkanın bir konudaki yaklaşımına muhalif bir görüş beyan etmesini dikkat çekici hale getirmiştir. Özellikle bu görüş, mezhebin sistemleşmesine çok ciddi katkısı bulunan, özel övgü isimleriyle anılan bir ilim ehlinden ortaya çıkınca daha çok alaka uyandırmış, ona ciddi manada atıflar yapılmış, böylece de ilgili fikir iyice görünür kılınmıştır.

Sözü edilen bu türden çarpıcı görüşlerin örneklerini her mezhep içerisinden bulmak mümkündür. Bunun Eş'ariyye'deki tipik örneklerinden birini ise mezhebin hiç şüphesiz en önemli isimlerinden biri olan ve *el-Üstâd* diye anılan Ebû İshâk el-İsferâyînî (öl. 418/1027) ile özdeşleşen kerametın reddi görüşü teşkil etmektedir. Bu konuda onun kadar ismi ön plana çıkarılmasa da yine Eş'ariyye mezhebinden Ebû Abdullah el-Halîmî'ye de (öl. 403/1012) kerameti reddettiği meyanında atıflar yapılmaktadır. İlgili iki isim Ehl-i sünnet kaynaklarında kendisine kerameti inkar ettiği fikri nispet edilen Mu'tezile mezhebiyle birlikte anılmaktadır. Özellikle Eş'arî müelliflerin eserlerinde "*bizden*" ifadesiyle İsferâyînî'nin konuya dair görüşü daha da çarpıcı bir hale getirilmektedir.

İsferâyînî'nin mezhebinin genel kabullerinden ayrıldığı konuların keramet meselesiyle sınırlı olmaması, onun özgün bir tavrının bulunduğu intibamı uyandır-

maktadır. Ona dönük böylesi bir izlenimin varlığında şüphe yoksa da onun ilgili meselelerde, bu çalışma özelinde ise keramet konusunda, kendisine izafe edilen fikrin neye tekabül ettiği, hakikati ne ölçüde yansıttığı hususundaysa bir kısım şaibeler bulunmaktadır. Diğer ifadesiyle bugün onun çoğu kez kerameti inkâr ettiği düşüncesiyle özdeşleştirilmesinin, hiç değilse tam anlamıyla gerçeği yansıtmadığına dönük ciddi kuşku bulunmaktadı.

İsferâyîni'nin kerameti reddettiği yönündeki bir düşünceyle anılmasının klasik kelâm ve tasavvuf eserlerinde elbette ciddi bir karşılığı bulunmaktaysa da burada aynı kanaate sahip olmayan ilim ehli de az değildir. Bunların ilkinde özellikle Fahreddîn er-Râzî (öl. 606/1210) gibi kimi kelâmcıların onun hakkında kullandığı bazı ifadeler oldukça belirleyici olmuştur. İlerleyen süreçte konuyu ilgilendiren sahada eser veren ulema, o isim/isimlerin otoritesinin etkisiyle İsferâyîni'nin kerameti reddettiği yönünde bir kısım net ifadeler kullanmaktan çekinmemişlerdir. Ancak vurgulandığı üzere diğer damar da hiçbir zaman eksik olmamış, bu kanalı besleyenler, onun kerameti mutlak şekilde inkâr etmeyip sadece daralttığı bağlamında yorumlar getirmişlerdir. Bununla birlikte İsferâyîni'nin, keramet konusunda genel Eş'arî eğilime aykırı bir düşünce ortaya koyduğu ise çoğu kez kabul görmüştür. Bu durumda iş onun bu ayrılığını kerameti inkâra kadar vardırıp vardiğiyi tespit etmeye odaklanmaktadır.

Konuyla ilgili çoğu kez dikkatlerden kaçan bir husus ise Eş'arî mezhebinin içerisinde, keramet telakkisi İsferâyîni'yi andıran sınırlı da olsa başka kelâmcılar bulunmasına karşın ilgili bağlamda kaynaklarda bu kişilerin ismine nispeten daha az atıf yapılmasıdır. En fazla muayyen bazı kaynaklarda ilgili görüşün İsferâyîni'nin düşüncesine benzediğine dikkat çekilmektedir. İşte bu çalışmada sözü edilen bu hususların aydınlatılmasına gayret edilecektir. Burada önce genel çerçevede İsferâyîni'nin keramet hakkında görüşleri aktarılacak, ardından bunun sonraki ilim ehli tarafından nasıl yorumlandığı üzerinde durulacaktır. Ancak bunu yaparken, müellifin ilgili görüşüne verilen cevaplara neredeyse hiç değinilmeyecek, sadece neyin izafe edildiği, neden böyle bir fikir ortaya attığı ve bunun nasıl algılandığı hususuna yoğunlaşılacaktır.

İsferâyîni'nin konuyla ilgili yaklaşımını onun günümüze ulaşan eserlerinden hareketle tespit etme imkânı olmadığı için bu hususta ya onun çalışmalarını görüp de ondan alıntı yapan ve bu telifi günümüze kadar gelen kaynağa yahut ondan mevzuyla ilgili şifahen bilgi duyup da bunu yorumlu yahut yorumsuz eserine yansıtan müellife başvurmak gerekmektedir. Sınırlı da olsa kimi kaynaklarda birinci duruma uygun örnekler görmek mümkündür. İkinci konuma uygun bir misal bulmak içinse ya ona öğrencilik yapan yahut onunla bir şekilde ilmi mesaisi bulunan kimselerin eserlerine müracaat etmek gerekmektedir. Bu noktada elbette kronolojiye dikkat etmek ve bu çerçevede kerametle ilgili görüşü ona nispet eden ilk zata ulaşmak önem arz etmektedir. Açıkçası böyle bir kişiyi hiçbir şüpheye mahal

bırakmadan tespit pek kolay değilse de burada ilk akla gelecek zatın İsferâyîni'nin öğrencisi olan ve eserleri günümüze ulaşan Ebü'l-Kâsım Abdülkerim el-Kuşeyri (öl. 465/1072) olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Bu durumda Kuşeyri'nin şahitliği önem arz etmektedir. Burada yine onunla mesaisi olup da ilmi kimliği bulunan ve eserleri günümüze ulaşan şahsiyetler de, ondan bu doğrultuda bir ifade aktarabilme ihtimalinden ötürü bir değer ifade etmektedir. Bu bağlamda akla gelen isimse İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî'dir (öl. 478/1085). Tabii bu varsayımlar Cüveynî'nin konuyla ilgili yaptığı açıklamaları mutlaka Kuşeyri'den alarak eserine derç ettiği anlamına gelmemektedir. Hatta bunu Kuşeyri'nin kendi izahları için de kesin şekilde ortaya koymak mümkün değildir. Ancak Kuşeyri'nin bu husustaki açıklamalarını doğrudan İsferâyîni'den duyup aktarmış olma ihtimali, yadsınamayacak derecede yüksektir.

Öte yandan burada İsferâyîni'nin Kuşeyri dışında, eserleri günümüze ulaşmış örneğin Abdülkâhir el-Bağdâdî (öl. 429/1037-38) gibi başka öğrencileri, Ebü Bekr el-Bâkîllânî (öl. 403/1013) ve İbn Fûrek (öl. 406/1015) gibi ders arkadaşları varsa da görülebildiği kadarıyla bu konuda bilgi veren ilk kaynak olarak Kuşeyri'nin ismi öne çıkmaktadır. Onu ise Cüveynî takip etmektedir. Doğrudan İsferâyîni'nin eserinden pasaj aktaran müelliflerse nispeten daha geç dönemlere denk gelmektedir. O halde son kertede kronolojik olarak önem arz eden ilk iki isim Kuşeyri ve Cüveynî'dir. Nitekim İsferâyîni'nin konuyla ilgili görüşünü iki âlim üzerinden nakleden müelliflerin sayısının çokluğu da bu hususu teyit etmektedir.

Meselenin genel çerçevesi bu şekilde ortaya konulduktan sonra artık belirtilen şablona göre konunun izahına geçmek mümkündür. Burada ilave olunması gereken bir husus konunun temel iki bölümünün, yani sırasıyla İsferâyîni'nin keramet hakkında neler dediği ve bunların neye yorulduğu kısmının izahında, meselenin yapısı gereği zaman zaman iç içe geçmelerin ortaya çıkabileceğine dönük uyarıdır. Diğer bir hususa yine bu ikinci kısım ile ilgili olarak İsferâyîni'nin kerameti mutlak şekilde reddettiğini söyleyenlerle onu daralttığını düşünenler şeklinde yapılacak olan ikili taksimde ilgili başlık altında isimleri anılacak zatların tayininde görece bir sübjektifliğin oluşabileceğine yönelik itiraftır.

1. İSFERÂYİNİ'NİN KERAMET MESELESİNE BAKIŞI

İsferâyîni'nin keramete bakışını tespit için hiç şüphesiz en önemli isimlerin başında gelen Kuşeyri, meşhur tasavvuf eserinin bir yerinde çok detaylı olmasa da bazı açıklamalarda bulunur. O, burada İsferâyîni'nin keramet hakkındaki fikrini zikrederken bunu onun mucize anlayışından izler taşıyan ve bu ikisini bir nevi kıyaslayan bir yaklaşım çerçevesinde aktarır. İsferâyîni'nin mucizeleri, peygamberlerin doğruluğuna delalet eden unsurlar olduğu, onların peygamber dışında kimse-

de bulunmayacağı görüşünü savunduğunu belirtir.^[1] İsferyâinî adına zikredilen bu ifadenin ilki, bizzat onun günümüze ulaşan eserinde de geçer.^[2] Zaten o, herkesin genel anlamda kabul edeceği bir hususken ikincisi izaha muhtaç kimi unsurlar barındırır. Aslında bu ikinci cümle de, sadece peygamber elinde ortaya çıkan harika, mucize olur şeklinde algılanırsa onda da bir problem yoktur. Ancak farklı şekilde de anlaşılmaya müsait olduğu için bir izaha ihtiyaç vardır. İşte burada ikinci cümleyi nispeten aydınlatacak bir açıklama getiren Kuşeyrî, İsferyâinî'nin, evliyanın; dualarına icabet edilmesi türünde kerametleri olabileceği, ancak peygamberlere ait mucize cinsinde/seviyesinde harikuladeliğe sahip olamayacağı fikrini ortaya attığını kaydeder.^[3]

Açıkçası Kuşeyrî'nin bu ifadelerinde İsferyâinî'nin kerameti adeta harikuladeliğinden uzaklaştırdığı düşüncesiyle olsa gerek bunlar kimi zevat tarafından kerametın inkârı olarak değerlendirilir. Örneğin İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (öl. 643/1245), Kuşeyrî ve diğer kimi zevattan İsferyâinî'nin kerameti caiz görmediği şeklinde aktarılan ifadenin ciddi bir hata barındırdığını belirtir.^[4] Yine Şemseddîn ez-Zehabî de (öl. 748/1348), Kuşeyrî'nin İsferyâinî'den onun keramete cevaz vermediği yönündeki aktarımının büyük bir hata olduğunu kaydeder.^[5] Onlar ilgili eserlerinde bu kanaatlerini neye dayandırdıklarını ifade etmezlerse de bu noktada İsferyâinî gibi bir isme mezkûr fikri yakıştıramadıklarını varsaymak mümkün gözükmemektedir. Burada o iki âlimin, Kuşeyrî'nin başka bir eser ve ibaresinden hareketle söz konusu kanaate ulaşmış olmaları da elbette ihtimal dâhilindedir. Öte yandan Kuşeyrî'nin ilgili ifadeleri Ebû Zekeriyâ en-Nevevî (öl. 676/1277)^[6] ve Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî (1849-1932) gibi âlimler^[7] tarafından ise herhangi bir yorum yapılmadan olduğu gibi alıntılanır.

İsferyâinî'ye kronolojik olarak nispeten yakın olması itibarıyla konuyla ilgili ifadeleri yine önem arzeden Cüveynî ise, ilk aşamada İsferyâinî'nin ismini vererek onun bu konuda Mu'tezile'nin görüşüne yakın durduğunu beyan edip önce başka

[1] Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevazın el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalim Mahmud-Mahmud İbnü's-Şerif (Kahire: Dârü'l-Maarif, ts.) 2/520.

[2] Ebü İshâk İbrâhim b. Muhammed el-İsferyâinî, "Akîdetü'l-Üstâz Ebî İshâk", *Ebü İshâk el-İsferyâinî ve Akâid Risalesi*, haz. Mehmet Gündoğdu (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990), 10.

[3] Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 2/520.

[4] Takıyyüddîn Os mân b. Salâhiddîn İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Tabakâtü'l-fukahai's-Şâfiyye*, thk. Muhyiddin Ali Necib (Beirut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1413/1992), 1/314.

[5] Şemseddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut-Hüseyn el-Esed (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 17/355.

[6] Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Bustânü'l-ârifin*, tsh. Âsım İbrâhim el-Keyyâlî (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2017), 59.

[7] Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî, *Câmiu kerâmâtü'l-evliyâ*, tsh. Abdülvâris Muhammed Ali (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2014), 27; Hücetullâh ale'l-âlemîn, tsh. Abdülvâris Muhammed Ali (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2015), 605.

izahlara geçer. Sonraki bir yerdeyse bu kez ismini anmadan ancak onu kast ile bir tasvirde bulunurken onun düşüncesine ışık tutar. Bu doğrultuda Eş'ariyye'den kimi zevatın, bir peygamber için mucize olan ışın, bir veliye keramet olamayacağı görüşünü benimsediğini söyler. Bu doğrultuda onun bir velinin, denizin yarılması, asânın yılanı dönüşmesi, ölülerin dirilmesi ve buna benzer bir kerametinin bulunamayacağı fikrini savunduğunu zikreder.^[8] Muhaddis ve fakih Ahmed İbnü'l-İrakî de (öl. 826/1423) Cüveynî'nin ilgili ifadeleri ile İsferâyînî'yi kastettiğini gösterir şekilde bu hususu, onun İsferâyînî hakkındaki aktarımı şeklinde sunar ve bu pasaja yer verir. Yine onun duaya icabet, çölde suya erişme gibi hallerin keramet şeklinde vukuunu reddetmediğini ekler.^[9]

Cüveynî'nin, İsferâyînî'nin ismini andığı yerdeki paylaşımı, daha sonra geleceği üzere yoğun şekilde kendisine atıf bulur. Adını zikretmeden ancak onu kast ile kullandığı ifadeler de bir örneği sunulduğu üzere, yine sonraki müelliflerin eserlerinde geçer. Açıkçası bunların ilki, İsferâyînî'nin kerameti redde yakın durduğu, ikincisiyse bunun mucize seviyesine ulaşamayacaksa da hakikatinin bulunduğu intibayı uyandırmaktadır. İşte bu atmosferde Cüveynî'nin ilk ifadesine başvuran herhangi bir müellif, sanki İsferâyînî'nin kerameti inkâr ettiği, ikincisine atıf yapansa ayrıma gittiği gibi bir mana ihsas etmiş olmaktadır. Bütün bu durumlarsa İsferâyînî'nin konuya bakışının izahını karmaşık hale getirmektedir.

Konuyla ilgili olarak diğer bir Eş'arî kelâmcı Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de (öl. 543/1148) oldukça kısa bir ifadeyle İsferâyînî'ye; onun kerameti duanın kabulü ve benzeri işlerle sınırlandığı görüşünün nispet edildiğini söyler.^[10] Mâlikî fakih Ebû'l-Kâsım el-Bürzülî'nin (öl. 844/1440), Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) adına aktardığı ifadelerse bu meşhur kelâmcı ve müfessirin konuya bakışına dair ipuçları verir. Bu paylaşımına göre Râzî, İsferâyînî'nin *el-Câmi 'fi usûli'd-dîn* kitabında yer alan "*kerameti ispat babı*"ndan hareketle onun kerametinin mucize seviyesine ulaşamayacağı görüşünde olduğunu söyler. Râzî'ye göre İsferâyînî sanki kerameti, duaya icabet, çölde suya denk gelme ve mükâşefe gibi alanlara tahsis eder. Burada Râzî, kimi ilim ehlinin bu tür ifade/yorumları; çoğu kez doğru olan, ancak ilim seviyesine ulaşmayan fikirler olarak nitelediği, doğrusu, bunlardan ilim seviyesine çıkanlarının da bulunduğu şekilde bir ifade kullanır.^[11]

[8] Cüveynî, İsferâyînî'nin ismini zikretmeden yaklaşımını anlattığı yerde bunun doğru bir görüş olmadığını beyan ederken bir nevi bunun gerekçesi mahiyetinde bütün harikuladeliğin keramet sadedinde ortaya çıkabileceğini söyler. Ebû'l-Meâlî Abdülmelik el-Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd ilâ kavâti'l-edille*, thk. Muhammed Yusuf Mûsâ-Âli Abdülmün'im Abdülhamid (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1369/1950), 316-317.

[9] Veliyyüddin Ahmed İbnü'l-İrakî, *el-Gaysü'l-hâmi' şerhu Cem'î'l-cevâmi'*, thk. Muhammed Tâmir Hicazî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1425/2004), 779.

[10] Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî, *el-Kitâbü'l-mütevassıt fi'l-itikâd*, thk. Abdullah et-Tevrâtî (Tanca: Dârü'l-Hadisî'l-Kettâniyye, 1436/2015), 358.

[11] Ebû'l-Kâsım b. Ahmed el-Bürzülî, *Fetâva'l-Burzülî câmiu mesaili'l-ahkâm*, thk. Muhammed Habib Hile (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 6/226.

Bürzülî, Râzî'den yaptığı alıntıyı onun hangi eserinden paylaştığını belirtmediği için ilgili telife başvurulamamıştır. Ancak Râzî, daha sonra geleceği üzere konuya yer verdiği eserlerinde İsferyâni'yi kerameti inkâr edenler arasında sayacak, bundan ötürü kimi eleştiriler de alacaktır. Burada ondan paylaşılan alıntının ilk bölümünde İsferyâni'nin kerameti mutlak şekilde reddetmediği izlenimi alınmaktaysa da son ifadesinde sanki bu zatın kerameti kabul etmediği düşüncesini taşıdığını hissetmektedir. Bu son ima zaten onun, diğer eserlerinde konuyla ilgili paylaştığı İsferyâni portresiyle ciddi manada kesişecektir.

Cüveynî'nin *el-İrşâd* eserini şerh eden Ebû İshâk İbrâhim b. Yûsuf ise (öl. 610/1213) doğrudan İsferyâni'den çok önemli bir paylaşım yapar. Buna göre İsferyâni, şer'î bir delil olmadan evliya adına kerametın veya harikuladeliklerin gerçekleştiğini kabul etmeyeceklerini söyler. Zira ona göre akıl, imkânı kabul ettiği şeyin vukuuna hükmedemez. Bir işin vukuu duyu veya tevatür yahut şer'î haber gibi akla ilave bir kaynakla bilinir. Burada kerametlerin vukuuna dönük şer'î haber ve delilleri incelediğini söyleyen İsferyâni, onun Kur'an ve sünnetten karşılığını bulduğunu, dört duruma tahsis edildiğini gördüğünü belirtir. Bunları duaya icabet, salih rüya, sadık firaset/doğru sezgi ve ilham şeklinde sıralar.^[12] Burada İsferyâni'den yapılan paylaşımında onun hangi âyet ve hadisleri kerametın varlığına kanıt olarak değerlendirdiğine yer verilmediği için yorum yapmak zorsa da kelâmcıların kerametın delili olarak sıklıkla kullandıkları Âsaf'ın, Belkıs'ın tahtını kısa sürede getirmesini nereye yerleştirdiğinin merak uyandırdığı kesindir. Zira söz konusu dört durumda bunu doğrudan hisset eden bir madde gözükmemektedir.

Mezkûr *İrşâd* şârihinin, İsferyâni üzerinden yaptığı bu paylaşım değerlidir. Öncelikle bu ifadeler İsferyâni'nin kerameti mutlak şekilde reddettiğine dönük yorumları bir yönüyle problemlı hale getirmektedir. Zira müellif, Kur'an ve sünnetten hareket edildiğinde kerametleri kabul etmek durumunda kaldığını dile getirmektedir. Ancak daha sonra onun bu kerametleri ciddi manada tahsise kalkışması bu kez, onun hakkında ortaya atılan kerametleri reddettiği yönündeki yorumların anlaşılmasını sağlamaktadır. Zira bu sefer de onun çizdiği tabloda, kerametler adeta bir harikuladelik barındırmaktan uzak bir pozisyona bürünmektedir. Belli ki ilave kayıt düşmeden onun kerameti reddettiğini savunanlar, ilgili hususu; kerameti daralttığını ileri sürenlerse sonuçta kerametın hakikatini itiraf ettiğini itibara almaktadırlar.

Diğer İrşâd şârihi Muzaffer Takiyyüddîn el-Mukterah da (öl. 612/1215) bu hususta yine İsferyâni'nin *el-Câmi' fî usûli'd-dîn* adlı kelâm eserindeki ifadelerinden hareketle başka önemli ayrıntılar verir. Buna göre İsferyâni "Eğer sana bir

[12] Ebû İshâk İbrâhim b. Yûsuf'un *Nuketü'l-İrşâd fî'l-itikâd* adlı eserinden paylaşılan Abdullah et-Tevrâtî bk. Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî, *el-Kitâbü'l-mütevassıt fî'l-itikâd*, thk. Abdullah et-Tevrâtî (*Tanca: Dârü'l-Hadisî'l-Kettâniyye*, 1436/2015), 358-359, 4 no'lu dipnot.

şahsın uzak mesafeleri bir gecede aşığı veya suyun üzerinde yürüdüğü yahut havada uçtuğu söylenirse, bunu söyleyenin yalanında bir şüphe yoktur”^[13] şeklinde bir ifade kullanır. Takiyyüddîn’e göre İsferâyîni, bu ifadesiyle muhtemelen, o söz sahibinin ilgili halleri kendi velayetine delil olarak kullanmasına karşı çıkmaktadır. Bu iş, Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğu tarafından da onaylanacak bir durum değildir. Burada daha önemli bir ayrıntı paylaşan Takiyyüddîn’e göre, İsferâyîni mezkûr ifadeyi kerametlerin harikulade düzeyine erişmeyeceği meyanında kullanmaktadır. Bu durumda o, keramet diye adlandırdığı türleri itiraf etmekte, ancak bunun (klasik mücize örnekleri düzeyinde) harikulade seviyesine çıkamayacağını savunmaktadır. Takiyyüddîn bu aşamada yine İsferâyîni’nin tavrını ihsas eder şekilde onun mezkûr kitabında kerametlerin kabulü/ispatı meyanında başlık açtığını, burada yukarıdaki durumlara benzer örneklere karşı çıktığını kaydeder. Bu tavrıyla da sanki dualarına icabet ve çölde suya denk gelmesi türü işlerin evliya elinde muayyen olarak gerçekleşmesini kabul ettiğini, yani bu tür kerametleri reddetmediğini belirtir. Burada onun bazen keramet bazen mükâşefe ifadesini kullandığını ilave eder.^[14] Açıkçası bu noktada duaya icabet ve suya umulmadık yerde denk gelme net biçimde kerameti çağrıştırmasa da belli ki, o ikisinin sıradan insanlarda pek de görülmemesi, olağanüstülük olarak değerlendirilmektedir.

Takiyyüddîn’in burada ondan paylaştığı cümle ve onun üzerinden daha geniş çerçevede yaptığı yorum, bir önceki *İrşâd* şârihinin aktarımı ile kesişmektedir. Her ikisinde de ortaya çıkan sonuç aslında birbiriyle örtüşmektedir. Buna göre İsferâyîni’yi ilave bir izah getirmeden mutlak şekilde kerameti reddeden bir şahsiyet olarak sunmak hiç değilse bütün problemlerden uzak bir bakış açısı, genellenenin sıkıntısından kurtulmuş bir ifade biçimi değildir. Kanaatimizce İsferâyîni’nin bu bapta başlık açması dahi, elbette farklı yorumlar getirilebilirse de, onun kerameti tümüyle reddettiği fikrine antitez olarak kullanılabilir bir husustur. Nitekim Ebü’l-Kâsım el-Bürzülî de Takiyyüddîn’in İsferâyîni’den aktardığı ilgili ibareye dönük yaptığı yorumundan onun İsferâyîni’nin, kerameti reddettiği iddiasını yalanladığı manası çıkarmaktadır.^[15]

Bir diğer Eş’arî kelâmcı İbn Humeyr es-Sebtî ise (ö. 614/1217), İsferâyîni’nin keramete neden karşı çıktığını bilemediğini ifade ettikten sonra hüsnüzan çerçevesinde yorum yapar. Onun ihtiyaten kerametın cevazına değil vukuuna (şer’î kaynaklarda geçmediği halde, mücize düzeyine erişmiş şekilde aktarılan kerametlere) karşı çıktığını düşünür. Bunu da mücizenin sadece (diğer şartlarından bağımsız) harikulade işle gerçekleşeceğini zanneden halkın kalbinde oluşacak

[13] Muzaffer b. Abdullah el-Mukterah, *Şerhü’l-İrşâd fî usûli’l-itikâd*, thk. Nezihe Me’ârîc (Rabat: er-Râbitatü’l-Muhammediyye li’l-Ulemâ; Merkezü’l-Ebü’l-Hasen el-Eş’arî, ts.), 2/778.

[14] Mukterah, *Şerhü’l-İrşâd*, 778-779.

[15] Bürzülî, *Fetâva’l-Burzülî*, 6/226.

hislerle gerekçelendirir. Araştırıldığında onun kerameti velinin müstecâb duasına tahsis ettiğinin görüleceğini belirtir. Peşi sıra onun bu durumu neden kabul ettiğini izah edercesine, bu tür harikuladeliğin avamın çoğundan gizli kalması itibariyle bir zararının bulunmayacağını söyler. Bunun da bir keramet ve harika olduğunu kaydeder.^[16]

Söz konusu yorumun daha basit hali İsferyîni'nin kerameti, mucizeye benzemesi, buna bağlı olarak onun peygamberin sıdkiyetini gösterme işlevine zarar gelmesi endişesi üzerinden reddettiği muhtevastayken İbn Humeyr burada işi daha ileri boyuta taşımaktadır. Burada ilk yorum itibariyle İsferyîni'ye mucize ile keramet arasında, ilkinde bir meydan okuma varken ikincisinde böyle bir hal olmadığı üzerinden cevap verilirken, İbn Humeyr adeta onun neden böyle bir endişeye kapıldığının ipuçlarını sunmaktadır. Buna göre İsferyîni de mucizeyle keramet arasında kimi maddeler üzerinden birbirinden tefrik edileceğinin farkındadır, ancak o, bunu bilmeyen halkın ilgili iki harikayı karıştırabileceğinden buna bağlı olarak da elinde keramet zuhur eden veliyi peygamber mevkiine yükseltebileceğinden yahut ilgili peygamberi kalbinde daha alt bir konuma yerleştirebileceğinden endişe etmektedir. İşte bu çekince onu böylesi bir fikrin müdafii yapmaktadır.

Meşhur Eş'arî kelâmcı Seyfeddin el-Âmidî de (öl. 631/1233) İsferyîni'nin konuyla ilgili fikrini beyan ederken onun, evliya elinde zuhur eden kerametlerin, mucize düzeyindeki harikuladeliğe ulaşamayacağı görüşünü benimsediğini, bunu da kerametle mucize arasında ayırmak için savunduğunu belirtir.^[17]

İslâm düşünce tarihine damga vurmuş isimlerden olan Muhyiddin İbnü'l-Arabî de (öl. 638/1240) bir cümleyle İsferyîni'nin konuya bakışını özetledikten sonra onun bir kritiğini yapar. Peygamberin mucizesinin veliye keramet olup olmayacağı hususunda insanların ihtilaf ettiğini beyandan sonra, çoğunluğun buna onay verirken İsferyîni'nin karşı çıktığını söyler. Kendisinin de bu düşünceyi doğru gördüğünü, ancak ona İsferyîni'nin kayıt düşmediği bir şartı olduğunu belirtir. İlgili şartı taşıyan keramet değil vukuu, ona şahadetinin bile bulunduğunu söyler. Bu şartı da velinin ilgili harikuladeyi, keramet olarak değil, peygamberi tasdik çerçevesinde ortaya koyması şeklinde belirler. Eğer İsferyîni, meseleyi böyle aktarsa ona bir itirazın söz konusu olmayacağını vurgular.^[18]

[16] Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed es-Sibtî İbn Humeyr, *Mukaddimâtü'l-merâsid ilâ ilmi'l-akâid*, thk. Cemâl Alel el-Buhtî (Tatvan: Matbaatü'l-Halici'l-Arabi, 1425/2004), 272.

[17] Ebü'l-Hasan Seyfeddin Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr fî usûli'd-dîn*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 2/706.

[18] Ebû Abdullah Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, thk. Ahmed Şemsüddîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 4/5.

Bu ifadelerden hareket edildiğinde İbnü'l-Arabî, İsferâyîni'nin savunduğu görüşün bir istisnası olduğunu düşünür. Eğer o istisnanın oluşturduğu durum gerçekleşirse peygambere mucize olan iş veliye keramet olabilir. Şayet böyle bir hal ortaya çıkmazsa durum İsferâyîni'nin dile getirdiği şekilde zuhur eder. Yani keramet peygamberin mucizesi cinsinden olmaz.

Meşhur sûfi Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin (öl. 973/1565), üstadı Ali el-Havvâs'a (öl. 941/1535) sorduğu suallere aldığı cevaplardan oluşturduğu eserinde de hocası, çoğunluk ulemaya muhalefetle nebîye mucize olan harikanın veliye keramet olamayacağını savunan İsferâyîni'ye İbnü'l-Arabî'nin muvafakat ettiğini söyler. Ancak aynı ilaveyi yaparak mezkûr engelin geçerli olması için onun peygamberi teyit amacıyla değil, doğrudan keramet gösterme saikiyle ortaya çıkması gerektiğini söylediğini ilave eder. Böylece o da İsferâyîni'nin ortaya attığı görüşün bir duruma göre geçerli, diğerine göre geçersiz olduğunu teyit etmiş olur.^[19]

İrşâd şârihi İbn Bezîze et-Tûnisî ise (öl. 673/1274) Eş'arî kelâmcıların İsferâyîni'nin konuyla ilgili yaklaşımını ortaya koyarlarken farklı aktarımlara başvurduklarını söyler. Bu doğrultuda kimilerinin ondan Mu'tezile mezhebinin görüşünü aktardığını, Cüveynî'ninse onun bu düşünceye meyil gösterdiği ifadesini kullandığını, ancak bundan kastını açık şekilde zikretmediğini söyler. Kimilerininse onun kerameti, duaya icabet, zorlukların kolay hale gelmesi ve benzeri işlere hasrettiği yönünde ifadeler kullandıklarını belirtir. Kendi kanaatini açıkça belirtmeden şayet İsferâyîni, kerametleri mucizeye benzeyeceği için inkâr ediyorsa diyerek ihtiyatlı bir dil seçer.^[20]

Cüveynî'nin günümüze tam metin olarak ulaşmayan meşhur kelâm eseri *eş-Şâmil*'i ihtisar eden İbn Emîr el-Hâcc ise (öl. 736/1335) sanki İsferâyîni'ye nispet edilen kerameti inkar görüşünü reddetmek istercesine Mu'tezile'nin çoğunluğu kerameti inkar ederken Ehl-i sünnet'ten hiç kimsenin onu reddetmediğini ısrarlı şekilde vurgular.^[21] Nispeten geç dönemde yaşamış bir müellif olması itibarıyla onun gibi kelâm sahasında telifte bulunan, üstelik de bu çalışmasını İsferâyîni'nin keramet konusunda Mu'tezile'ye meyil gösterdiğini söyleyen Cüveynî'nin eseri üzerine kaleme alan bir zatın İsferâyîni'nin durumunu bilmemesi pek mümkün olamayacağına göre o, ilgili ifadelerini bilinçli şekilde seçmiş ve bu ilim ehlini aklamaya çalışmış olmalıdır.

[19] Abdülvehhâb b. Ahmed eş-Şa'rânî, *el-Cevâhir ve'd-dürrer mimma istefadehu seyyidî Abdülvehhâb eş-Şa'rânî min şeyhihi seyyidî Ali el-Havvâs, haz. Abdüllatif Hasan Abdurrahman (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426/2005), 92.*

[20] Abdülazîz b. İbrâhim İbn Bezîze et-Tûnisî, *el-İs'âd fi şerhi'l-İrşâd, thk. Abdürrezzâk Besrûr-İmâd es-Süheylî (Kuveyt: Dârü'z-Ziyâ, 1435/2014), 509-510.*

[21] Ebû'l-Feth Muslihüddîn Müsâ İbn Emîr el-Hâcc, *el-Kâmil fi usûli'd-dîn fi ihtisârî eş-Şâmil fi usûli'd-dîn, thk. Cemâl Abdünnâsır Abdülmün'im (Kahire: Dârü's-Selâm, 1431/2010), 2/774.*

Daha ötesi İbn Emîr, tam da İsferyîni'ye sürekli nispet edilen peygambere mucize olanın veliye keramet olmayacağı meselesi üzerinden önemli bir detay da paylaşır. Burada kimilerinin bu hususa karşı çıkarken muhakkik ulemanın ilgili fikre onay verdiğini belirtir. Bu noktada Bâkılânî'nin ayrıma gidip, ölülerini diriltme, denizi ikiye ayırma ve cansız varlığı konuşurma tipinde büyük mucizelerin veliye keramet olamayacağını, diğerlerininse keramet de olabileceği görüşünü savduğunu söyler.^[22] Onun Bâkılânî'ye izafe ettiği görüşe yakın bir ifade, daha genel çerçevede gerçekten Bâkılânî tarafından zikredilir. Bu meşhur kelâmcı; bütün cinsleriyle harikaların ve peygamberlere mucize olan hallerin bir benzerinin salih kimseler için keramet olarak zuhurunu onaylamadıklarını vurgular.^[23]

Açıkçası burada özellikle İbn Emîr'in Bâkılânî adına paylaştığı fikir İsferyîni'nin konuyla ilgili görüşüne çok benzemektedir. Bu durumda kerameti inkâr fikrinin Bâkılânî'ye değil de İsferyîni'ye nispet edilmesi dikkate değerdir. İsferyîni'nin kerametini gerçekleştirme şekillerine dair daha sınırlayıcı ifadeler kullanırken Bâkılânî'nin bu yönde pek kelâm etmeyip meseleyi genel bir ilke çerçevesinde sunması bu hususta etkin olmuşa benzemektedir.

Eş'ariyye mezhebinin meşhur kelâmcılarından Adudüddin el-İcî de (öl. 756/1355) kerameti mümkün görenler arasında ismine atıf yaptığı İsferyîni'nin kerameti benimsediğini, ancak onun mucize derecesine ulaşmasına karşı çıktığını teyit eder.^[24]

Şâfiî ulemanın öncü simalarından Tâceddîn es-Sübki de (ö. 771/1370) İsferyîni'nin, kendi eserlerinde kerameti inkâr etmeyip sadece onun harikulade seviyesine çıkamayacağını söylediğini kaydettikten sonra onun bir nebinin mucizesi olarak takdiri mümkün olan bir işin benzerinin velide keramet olarak zuhur edemeyeceğini savduğunu belirtir. Kerametini ulaşacağı noktayı, duaya icabet, çölde, suyun olmadığı yerde suya denk gelme ve buna benzer işler olarak tayin ettiğini söyler. Bunların harikulade seviyesinin altında kalan işler olduğuna dikkat çektiğini belirtir. Bu aşamada devreye giren Sübki, onun bu görüşlerine karşın Cüveynî ve diğer kimi öncü zevatın ilgili düşünceyi metruk bir fikir olarak nitelediğini ilave eder.^[25]

Bedrüddîn ez-Zerkeşi de (öl. 794/1392) İsferyîni'ye benzer bir görüş nispet eder. Kerameti kabul eden kişilerin onun bütün harikuladelikleri mi kuşattığı yoksa peygamber için mucize olmayan hususlara mı tahsis edildiği noktasında ihtilafa

[22] İbn Emîr el-Hâcc, *el-Kâmil fi usûli'd-dîn*, 2/775, 777.

[23] Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî, *Kitâbü'l-Beyan*, thk. Richard Yusuf Mekarisi Yesûi (Beyrut: el-Mektebetü's-Şarkıyye, 1958), 5.

[24] Adudüddin el-İcî, *el-Mevâkıf fi ilmi'l-kelem*, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1417/1997), 346-347.

[25] Tâceddîn Abdülvehâb es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, thk. Abdülkadir Ahmed Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlimiyye, 1999), 1/506.

düşüğünü, çoğunluğunsa ilk görüşü tercih ettiğini beyandan sonra ikincisini İsferyâni'ye zıfede eder. Bu doğrultuda onun, ölüyü diriltme, asâyı yılana çevirme, denizi ikiye ayırma ve benzeri harikuladeliklerin keramet olarak zuhur etmeyeceğini savunduğunu belirtir. Onun kitaplarında kerametın kabulü yönünde açıklama getirdiğini, ancak mücizeyle arasında fark olması için kerametın mücize düzeyinde bir harikuladeliik içermeyeceğini söylediğini kaydeder. Devamında Sübki'nin ilgili ifadelerine benzer paylaşımlarda bulunur.^[26] İbn Haldûn da (öl. 808/1406) İsferyâni'nin mücizeye karışacağı endişesine mebni kerametlerin (mücize tarzı) harikulade şeklindeki zuhuruna karşı çıktığını vurgular.^[27]

Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin *Bahru'l-kelâm* eserinin şârihlerinden Hasan b. Ebû Bekr el-Makdisî ise (öl. 836/1432), diğere teliflerde pek rastlanılmayan bir bilgi paylaşır. Mu'tezile ve diğere kimi fırkaların kerameti mutlak şekilde reddederken, İsferyâni'nin, onunla meydan okunmaya kalkışıldığında bu işin batıl olacağını söylediğini kaydeder.^[28] Açıkçası bu görüşten hareket edildiğinde o sıkıntı söz konusu olmasa kerametın caiz olacağı gibi bir mana anlaşılmalıdır. Ancak burada ilgili meydan okumayla nübüvvet iddiası kastediliyorsa onu hiçbir Ehl-i sünnet âlimi kabul etmediği için bu görüşü İsferyâni'ye tahsis etmek tartışmaya açıktır. Bu durumda mezkûr ifadeden kişinin, velayetini ispat için özel bir meydan okumayla keramet göstermeye teşebbüs etmesi maksut olmalıdır.

Meşhur Eş'arî kelâmcı Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî de (öl. 895/1490) İsferyâni'nin ölüyü diriltme, körün gözlerini açma, asâyı yılana çevirme, denizleri yarma ve buna benzer harikaların veli elinde zuhuruna karşı çıktığını belirtir. Onun sadece Allah'ın kullarına ikramı kabilinden çölde su bulma ve benzeri harikulade seviyesine çıkmayan işlerin keramet olarak zuhurunu kabul ettiğini söyler.^[29]

Şâfiî müelliflerden olup tasavvufî veçhesi de bulunan Abdülkâdir b. Hüseyin eş-Şâzelî de (öl. 894/1489 sonrası) İsferyâni'nin görüşünü, asânın dönüşmesi ve ölünün dirilmesi gibi işlerin keramet olarak gerçekleşmeyeceği ifadeleriyle aktarır.^[30] Çok yönlü ilim adamlarından Celâlüddin es-Suyûtî de (öl. 911/1505)

[26]Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır ez-Zerkeşi, *Teşnifi'l-mesâmi' bi-cem'i'l-cevâmi'*, thk. Seyyid Abdülazîz-Abdullah Rebî (Kahire: Müessesetu Kurtuba, 2. Baskı, 1419/1999), 4/794-795.

[27]Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013), 166.

[28]Hasan b. Ebû Bekr el-Makdisî, *Gâyetü'l-merâm fi şerhi Bahri'l-kelâm*, thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmâil-Muhammed Seyyid Ahmed Şehhate (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li'l-Türâs, 2011), 616.

[29]Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî, *Şerhü'l-Akide'ti'l-kübrâ*, thk. Seyyid Yûsuf Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006), 384-385.

[30]Ebû'l-Fazl Abdülkadir b. Hüseyin eş-Şâzelî, *el-Kevâkibü'z-zâhire fi ictimâi'l-evliyâ*, thk. Âsım İbrâhim el-Keyyâlî (Beyrut: Kitâb-Nâşirün, 2013), 117.

İsferâyîni'nin görüşünü benzer şekilde nakleder.^[31] Kuşeyri'nin, İsferâyîni'nin keramete bakışını açıkladığı *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* eserinin şârihlerinden Zekeriyya el-Ensârî ise (öl. 926/1520) orada geçen “*duasına icabet benzeri işler*” ifadesinin şerhinde bunu velinin; birinin yolculuğundan dönmesini, hastalığından iyileşmesini haber vermesiyle örneklendirir. Bu işin gerçekleşmeyecek şeklineyse ölüyü diriltmesi ve taşın tesbih etmesini örnek verir.^[32]

Meşhur mutasavvıf ve âlim Ebü'l-Mevâhib eş-Şa'ranî de konuyla ilgili olarak İsferâyîni'ye izafe edilen görüşleri tekrarlar. Onun, peygambere mucize olanın veliye keramet olamayacağı fikrini savunarak Mu'tezile'yle birlikte çoğunluğa muhalefet ettiğini söyler.^[33] Ali el-Kârî de (öl. 1014/1605) İsferâyîni'nin, mucize olarak takdiri caiz olanın keramet olarak zuhur edemeyeceği görüşünü savunduğunu teyit eder.^[34]

Zeydî âlim Emîr es-San'ânî ise (öl. 1182/1762) Sübkî'nin, İsferâyîni adına zikrettiği keramet telakkisini paylaştıktan sonra bu görüşü destekleyen bir yorumda bulunur. Bunun şüphesiz doğru bir fikir olduğunu, ona cahilden başka kimsenin itiraz etmeyeceğini savunur. Bu tür kerameti dahi inkâr edenin tefrite, onun (mucize türünde) harikulade şekilde zuhurunu kabul edeninse ifrata düşeceğini belirtir. Doğru tavrın bu ikisi arasında orta yolu bulmaktan geçtiğini, onu da İsferâyîni'nin temsil ettiğini ileri sürer.^[35]

2. İSFERÂYİNÎ'YE KERAMETLE İLGİLİ NİSPET OLUNANLAR

2.1. İsferâyîni'yi Kerametın İnkârcısı Olarak Niteleyenler

İsferâyîni'nin kerameti reddettiğine dönük yaygınlaşan fikrin, İslâm düşünce tarihinde ciddi manada karşılık bulmasının altında otoritesi yüksek kimi ilim ehlinin bulunduğu kuşkusuzdur. Bu, ilgili izafenin haklılığı yahut haksızlığından bağımsız bir yargıdır. Açıkçası konuya dair fikir bildiren her ilim ehlinin bunu, İsferâyîni'nin ilgili eserlerinden hareketle zikrettiğini düşünmek iyimserlik olur. Her müellifin eserine ulaşmanın taşıdığı zorluk doğal olarak konuyla ilgili görüşlerin tespitinde; alanında otoritesi bulunan kimi ilim ehlinin teliflerine başvurulmasını adeta zorunluluk haline getirmiştir. Bu durumun (tek yönlü bakış açısı sunma gibi)

[31] Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Şerhü'l-Kevkebi's-sâti'*, thk. Muhammed İbrâhim Hafnavî (*Mansure: Mektebetü'l-İman, 1420/2000*), 2/542.

[32] Ebü Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensârî, *Şerhu'r-Risâleti'l-Kuşeyriyye*, tsh. Abdülvaris Muhammed Ali (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 4/252.

[33] Abdülvehhâb b. Ahmed eş-Şa'ranî, *el-Yevâkîf ve'l-cevâhir fi beyâni akaidi'l-ekâbir*, tsh. Abdülvaris Muhammed Ali (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 1/218.

[34] Ebü'l-Hasan Nureddîn Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Emâlî* (İstanbul: Matbaa-i Âlem, 1319), 23.

[35] Muhammed b. İsmail Emîr es-San'ânî, *el-İnsâf fi hakîkati'l-evliyâ ve mâ lehüm mine'l-kerâmât ve'l-eltâf*, thk. Abdürrezzâk b. Abdülmuhsin (Riyad: Dârü İbn Affân, 1418/1997), 71-74.

olası sakıncalarını, konuyla ilgili başka eserlere müracaatla aşmak mümkünse de bunu her defasında yapmak herhalde çok da uygulanabilir bir yol değildir.

Sözü edilen durum İsferâyînî'nin konuyla ilgili görüşünü tespite uyarlandığında ismi öne çıkan zevatın Cüveynî ve Fahreddîn er-Râzî olduğunu söylemek gerekir. Aslında Cüveynî konuyla ilgili fikir beyan ettiği *İrşâd* eserinin bir yerinde İsferâyînî'nin kerameti reddettiği intibayı uyandıracak bir ifade kullansa da, başka yerinde onun kerameti reddetmeyip daralttığı şeklinde anlaşılacak bir izahta bulunur. Ancak Cüveynî'nin, bunların ilkinde İsferâyînî'nin adını anarken, diğerinde zikretmemesi, sanki ondan yapılan alıntılarının ilkine yoğunlaşılmasına zemin hazırlamıştır. Bu da açıkçası Cüveynî'yi daha çok İsferâyînî'yi kerameti reddeden kişi olarak konumlandığı izlenimi uyandırmaktadır. Burada onun her iki ibaresi birlikte ele alınırsa İsferâyînî'yi kerameti mutlak şekilde reddetmekle itham ettiğini söylemek haksızlık olacaktır. Bununla birlikte bu konuda Cüveynî isminin daha çok ilk durumla anılması, onun bu başlık altına derç edilme sebebinin açıklanmaktadır.

Fahreddîn er-Râzî ise, onun ulaşılamayan eserlerinde olası farklı bir yorumu dışarıda bırakılmak koşuluyla İsferâyînî'yi açık şekilde kerameti reddetmekle eşleştiren bir zat olarak karşımıza çıkar. Nitekim ulaşılabildiği kadarıyla konuyla ilgili İsferâyînî'nin konumuna dair fikir beyan edilirken Râzî'nin ismine atıf yapıldığında neredeyse her defasında İsferâyînî bu harikayı inkâr etmekle eşleştirilir. Daha önce vurgulandığı üzere bu durum kimilerinin Râzî'yi yanlış fikir beyan etmekle suçlamasına neden olmuştur. Ancak burada yeniden takyit etmek gerekir ki, hem adı anılan iki zat, hem de bu başlık altına isimleri derç edilecek olan müelliflerin erişilen eserlerindeki ulaşılan ifadelerinden hareketle ilgili tespit yapılmakta olup, bunu genelleştirmek sıkıntılı bir tavır olacaktır.

Konuyla ilgili görüş beyan ettiği yerde Cüveynî, Ehl-i sünnetin evliya elinde harikuladenin gerçekleşmesine cevaz verirken, Mu'tezile'nin bunu ret hususunda birleştiğini, İsferâyînî'nin de onların mezhebine yakın bir fikre yöneldiğini belirtir. Böylelikle hiç değilse onun Ehl-i sünnet'e değil Mu'tezile'ye yakın durduğunu söylemiş olur.^[36] Müellifin bunları ya İsferâyînî'nin günümüze ulaşmayan eseri ya kendisiyle münasebeti olduğu bilinen Kuşeyrî yahut onun gibi Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin öğrencisi olan kendisinin de talebeliğini yaptığı Ebû'l-Kâsım İsferâyînî'den (öl. 452/1060) almış olması muhtemeldir.

Öte yandan Cüveynî'nin, İsferâyînî'nin keramet hakkındaki tavrına yönelik kullandığı ibare sonrasında kendisine çokça atıf yapılan bir ifade haline gelir. Örneğin Ebû'l-Kâsım Ömer et-Taberî (öl. 555/1160 sonrası) İsferâyînî'nin

[36] Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, 316.

mevkiini aynı şekilde kaydeder.^[37] Yine Teftâzânî de doğrudan Cüveynî'nin adını vererek İsferyânî hakkında aynı ifadeleri tekrarlar ve herhangi bir itiraz getirmez.^[38] Meşhur sûfi Ulvân el-Hamevî ile (öl. 936/1530) Şemseddin eş-Şâmî de (öl. 942/4536) tamamen Teftâzânî ile aynı yolu izler.^[39] Ebü'l-Avn es-Seffârîni de (öl. 1188/1774) İsferyânî'yi, Mu'tezilî anlayışa yönelen kişi şeklinde takdim ederken Cüveynî'ye atıf yapmasa da ona benzer bir ifade seçmiş olur.^[40] Yine İbn Âbidîn de (öl. 1252/1836) İsferyânî'nin konuya yaklaşımını adını andığı Cüveynî'nin ilgili ifadeleri üzerinden aktarır.^[41]

Fahreddin er-Râzî ise İsferyânî'nin tavrını meyille sınırlı tutmaz onu bu hususta adeta tamamen Mu'tezile'yle eşleştirir. Bu doğrultuda Mu'tezile'nin kerameti inkâr ettiğini, kendilerinden olan İsferyânî'nin de onlara muvafakat ettiğini belirtir.^[42] Bir başka eserinde daha ılımlı bir ifadeyle kerametın Mu'tezile ve İsferyânî'nin aksine Ehl-i sünnet katında caiz olduğunu söyler.^[43] Bir diğerinde Eş'ariyye'nin kerametın tecvizinde ittifak etmişken İsferyânî'nin buna karşı çıktığını kaydeder.^[44]

Seyyid Şerif el-Cürcânî de (öl. 816/1413) Râzî'nin ilk ifadelerine herhangi bir şerh düşmeden onun ismini anarak aynı şekilde paylaşır. Böylece o da bu şekilde düşündüğünü ihsas eder.^[45] İbnü'l-Irakî de katıldığına dönük bir ifade kullanmadan Râzî'nin İsferyânî'den kerameti inkâr ettiği şeklinde bahsettiğini söyler.^[46] Osmanlı devrinin meşhur kelâmcılarından Hayâlî de (öl. 875/1470)

[37] Ebü'l-Kâsim Ömer b. el-Hüseyn et-Taberî, *Nihâyetü'l-merâm fi dirâyeti'l-kelâm*, thk. Abdülkadir Muhammed Ali (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007), 363.

[38] Sa'düddîn Mesûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, thk. Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1409/1989), 5/73.

[39] Ebü'l-Vefa Ulvân el-Hamevî, *Nesemâtü'l-eshâr fi menâkibi ve kerâmâtü'l-evliyâi'l-ahyâr*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2001), 12; Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fi sîreti hayri'l-ibâd*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012), 10/237.

[40] Şemseddin Muhammed b. Ahmed es-Seffârîni, *Levâmiü'l-envâri'l-behiyye ve sevâtü'l-esrâri'l-eseriyye* (Dimâşk: Müessesetü'l-Hâfikîn, 1982), 2/394.

[41] Muhammed Emin b. Ömer İbn Âbidin, "Sellü'l-hüsâm el-hindî li nusratı Mevlânâ Hâlid en-Nakşibendî", *Mecmû'atu resâili İbn Âbidîn* (y.y., ts.), 2/293. 284-329

[42] Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî, *el-Erbâin fi usûli'd-dîn*, thk. Ahmed Hicâz es-Sekkâ (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1986), 2/199.

[43] Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî, *Muhassalu efkâri'l-mütekaddimîn ve'l-müteehhîrîn mine'l-ulemâ*, haz. Taha Abdürrauf Sa'd (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, ts.), 221.

[44] Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî, *Nihâyetü'l-ukûl fi dirâyeti'l-usûl*, thk. Saïd Abdüllatif Fûde (Beyrut: Dârü'z-Zehâir, 1436/2015), 3/546.

[45] Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, thk. Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1417/1997), 3/465.

[46] İbnü'l-Irakî, *el-Gaysü'l-hâmi*, 779.

Mu'tezile'nin çoğunluğunun kerameti inkâr, İsferyâni'ninse onlara muvafakat ettiğini belirterek aynı bakış açısını yansıtır.^[47]

Bu hususta Kâdî Beyzâvî de (öl. 685/1286) bir eserinde kerametleri Ebû'l-Hüseyn el-Basrî dışında Mu'tezile'nin ve kendilerinden olan İsferyâni'nin inkâr ettiğini belirtir.^[48] Bir diğesinde görece daha ılımlı bir ifade seçse de sonuçta aynı manaya gelen bir hüküm verir. Mu'tezile'nin ve İsferyâni'nin iddiasının aksine kerametın caiz olduğunu söyler.^[49] Açıkçası oldukça veciz ifade kullanmasıyla meşhur Beyzâvî'nin her iki eserinde de ilgili hususa atıf yapacak kadar önem vermesi dikkat çeker.

Mâtürîdî kelâmcı Şemseddin es-Semerkandî de (öl. 722/1322), kerametın caizliğine muhalefet edenleri Mu'tezile ve İsferyâni olarak takyitle onu bu harikuladeliği reddedenler arasına katar.^[50] Yine Ebû'l-Berekât en-Neseî de (öl. 710/1310) kerametın caiz olduğunu söyledikten sonra buna muhalefet edenleri bir Mu'tezilî fırka olan Behşemiyye ile İsferyâni şeklinde kayıtlayarak onu kerameti inkâr edenler arasına dâhil eder.^[51] Mâlikî fakihî Halil b. İshâk el-Cündî de (öl. 776/1374) aynı yolu izleyerek kerameti Mu'tezile'nin yanı sıra Ehl-i sünnet'ten İsferyâni'nin reddettiğini söyler.^[52] Şâfiî fakihî Muhammed b. Ahmed el-Mahallî de (öl. 864/1459) durumu benzer şekilde tasvir ederek keramete Mu'tezile'nin çoğunluğunun dışında İsferyâni'nin karşı çıktığını belirtir.^[53]

Tarihçilik yönü ön planda olan Ebû Muhammed el-Makrizî de (öl. 845/1442) bir vesileyle temas ettiği kerameti ele alırken İsferyâni'nin, velayet üzerinden kalkışılacak bir meydan okuma neticesinde ortaya çıkabilecek nübüvve benzerlik tehlikesinden kaçınmak için keramete karşı çıktığını vurgular.^[54] Eş'arî kelâmcı Celâleddin ed-Devvânî de (öl. 908/1502) kerameti, mucizeye benzeyeceği iddiasıyla Mu'tezile'nin yanı sıra Eş'ariyye'den İsferyâni'nin reddettiğini

[47] Şemseddin Ahmed Hayâlî, Şerhu'l-Allâmeti el-Hayâlî ale'n-Nuniyye, thk. Abdünnasîr Nâtûr el-Hindî (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1429/2008), 315.

[48] Kâdî Nâsiruddîn el-Beyzâvî, *Tavâli' u'l-envâr min metâli'l-enzâr*, thk. Abbas Süleyman (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1411/1991), 219.

[49] Kâdî Nâsiruddîn el-Beyzâvî, *Misbâhu'l-ervâh*, thk. Saîd Fûdih (Amman: Dârü'r-Râzî, 1428/2007), 188.

[50] Şemseddin Muhammed b. Eşref es-Semerkandî, *es-Sahâifü'l-ilâhiyye*, thk. Ahmed Abdurrahmân es-Şerîf (Kuveyt: Mektebetü'l-Felah, 1985), 437.

[51] Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Neseî, Şerhu'l-'Umde fi akîdeti Ehlî's-sünne ve'l-cemâa', thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmail (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2011), 268.

[52] Halil b. İshâk Mâlikî, *Menâkıbü'l-Münûfi*, haz. Halil Muhammed es-Said (Kahire: Dârü'l-Kelime, 1432/2012), 38.

[53] Celâleddin Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Mahallî, *el-Bedrü't-tâli' fi halli Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Ebû'l-Fidâ Murtazâ Ali ed-Dağistanî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1426/2005), 2/442.

[54] Ebû Muhammed Ahmed b. Ali el-Makrizî, *İmtâü'l-esmâ'*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemisi (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999), 4/177.

söyler.^[55] Abdülhalim er-Rûmî el-Hanefî ise (öl. 1013/1604) daha ağır bir ifadeyle kerameti inkâr edenleri kısıtlı akıllı, bozuk itikatlı şeklinde niteledikten sonra bunların arasında İsferyâynî'nin de adını anar.^[56] Tabii bu ifadeyi bir kısım özel şahısların tezyifinden ziyade, böylesi bir fikrin karalanması sadedinde kullanır.

Kelâm âlimlerinden İbrâhim el-Bâcûrî de (öl. 1277/1860) kerameti nefyedip ona cevaz vermeyen kimseler arasında İsferyâynî'nin adını zikreder.^[57] Yine Muhammed İliş de (öl. 1299/1882) kerameti inkâr edenlerin ilk sırasına İsferyâynî'yi yerleştirerek net bir tavır alır.^[58] Yine son dönem Osmanlı kelâmcılarından İzmirli İsmail Hakkı da (1869-1946) kerameti reddedenlerin arasına İsferyâynî'nin ismini yazarak benzer bir tutum takınır.^[59] Reşid Rızâ da (1865-1935) İsferyâynî'yi aynı konuma yerleştirir.^[60]

Burada İsferyâynî'yi kerameti inkâr edenler arasında sayan zatların böylesi bir görüş beyan etmelerini tam olarak nereye dayandırdıklarını bilmek mümkün değilse de buna dair öngörülerde bulunmak mümkündür. Bunda daha önemli olansa, referans konumundaki ilim ehlinin, kanaatlerini neye bina ettiklerini bulmaktır. Anlaşıldığı kadarıyla Cüveynî, Râzî ve belki yine Beyzâvî gibi ilim ehli, daha önce ihsas olunduğu üzere, İsferyâynî'nin ilgili görüşlerinin sonuç itibarıyla nereye vardığı üzerinden bir kanaat oluşturmuşlardır. Belli ki onlar keskin bir şekilde İsferyâynî'nin kerameti tümüyle reddettiği yönünde bir ifadesini görmeseler de ilgili izahlarının başka bir anlama gelmediği sonucuna varmışlar ve meselenin sunuşunu da bu algıları üzerinden yapmışlardır. Onların ifadelerine bakarak tavır alanlarsa kuvvetle muhtemel bu isimlerin otoritesine boyun eğmişlerdir. Bunda adı anılan zevatın, hiç değilse bir kısmının, konuyu özlü şekilde aktarma yolunu seçmeleri, dolayısıyla ayrıntıya girmemelerinin de bir etkisi olmuşa benzemektedir. Öte yandan burada vurgulanan boyun eğmenin, en azından kimi şahsiyetler düzeyinde aksi görüşün kanaat önderlerine karşı sergilendiğini söylemek de mümkün gözükmektedir.

[55] Ebû Abdullah Celaledin Muhammed b. Esad ed-Devvânî, *Şerhu'l-Akaidi'l-Adudiyye (Dersâdet: Matbaa-i Osmaniye, 1316), 2/282.*

[56] Abdülhalim b. Muhammed er-Rûmî el-Hanefî, "Riyâzü's-sâdât fi isbâtî'l-kerâmât li'l-evliyâ hâ-le'l-hayât ve'l-memâ't", *Mecmûatü resâil fi isbât-i kerâmâtî'l-evliyâ, thk. Muhammed Ferîd el-Mezîdî (Beirut: Kitâb-Nâşîrân, 2020), 37.*

[57] İbrâhim b. Muhammed el-Bâcûrî, *Hâşiyetü'l-İmam el-Bâcûrî alâ Cevheretî't-tevhîd, thk. Ali Cum'a Muhammed (Kahire: Dârü's-Selam, 1422/2002), 253.*

[58] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed İliş, *el-Fütühâtü'l-ilâhiyyetü'l-vehbiyye, haz. Muhammed Abdüsselâm İbrâhim (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2019), 326.*

[59] İzmirli İsmail Hakkı, "İmamü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî b. el-Cüveynî", *Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası 2/9 (Ağustos 1928), 19.*

[60] Muhammed Reşid Rızâ, *Fetâvâ'l-İmâm Muhammed Reşid Rızâ, thk. Selâhaddin el-Müneccid-Yusuuf Kazma Huri (Beirut: Dârü'l-Kitâbî'l-Cedid, 1390/1970), 1/289.*

2.2. İsferâyînî'nin Kerameti Reddetmeyip Tahsis Ettiğini Savunanlar

İsferâyînî'nin kerameti inkâr ettiği kabul edenlerin yanı sıra bu izafeyi reddedenler de vardır. Onların bir kısmı bunu açık bir tavırla, hususi izahlarla ortaya koyarken bir bölümü daha çok ihsas edici ifadelerle dile getirir. Bu husustaki temel referansların başında Tâceddîn es-Sübki gelir. Bunda onun şöhretinin yanı sıra konuya dair oldukça çarpıcı ifadeler kullanmasının da bir payı bulunmuşa benzemektedir.

Konuyla ilgili fikir beyan ettiği yerde Âmidî, meseleyi İsferâyînî'nin, kerameti mutlak şekilde reddetmediği anlamına gelir bir biçimde sunar. Bu manada, Mu'tezile'nin reddettiği keramete Eş'arîlerin cevaz verdiğini ifadeden sonra onların da kendi aralarında ihtilaf ettiğini söyleyip ilk görüş olarak İsferâyînî'nin düşüncesine yer verir. Böylece onu kanaatimizce kerameti kabul eden, ancak farklı şekilde algılayan bir şahsiyet olarak takdim etmiş olur.^[61] Bu konuda örnekleri sunulduğu üzere İsferâyînî'yi kerameti reddedenler arasına katan şahsiyetlerin Eş'arîlerle bu ilim ehli arasındaki fikir ayrılığının, kerametın kabul ve reddine kadar dayandığını savunacaklarını, dolayısıyla Âmidî'nin ilgili ifadelerini farklı şekilde yorumlayacaklarını öngörmek de elbette mümkündür.

İsferâyînî'nin kerameti mutlak şekilde reddetmediği düşüncesinin en hararetli savunucularının başında vurgulandığı üzere Tâceddîn es-Sübki gelir. Sübki, kerametın hak olduğunu, onu inkâr edenlere çok şaşırdığını, ilâhî gazabın onu reddedenlere yöneleceğinden korktuğunu beyandan sonra konuyu İsferâyînî'ye getirir. İlgili şaşkınlığının, kerameti inkârın İsferâyînî'ye yakıştırılması karşısında daha da arttığını söyler. Onun Ehl-i sünnet'in en önemli direklerinden biri olduğunu, böyle bir zatın mutlak şekilde kerameti inkâr ettiğini söylemenin ona bir iftira olacağını belirtir. Onun eserlerinde dile getirdiği şeyin, kerametlerin harikulade seviyesine çıkamayacağını ifadeden ibaret olduğunu vurgular.^[62] Bu vurgu kimi araştırmacılar tarafından İsferâyînî'yi korumaya matuf bir tavır olarak değerlendirilir.^[63] Kimi araştırmacılar ise genel ifadeyle İsferâyînî'nin tavrını keramete mesafeli bir duruş şeklinde niteleyerek onun kerameti tahsis ettiği fikrine yakın dururlar.^[64]

Sübki, burada enteresan bir şekilde Kuşeyrî'den; ebeveynsiz dünyaya gelme, taşı canlı varlığa yahut hayvana çevirme türü kerametlerin zuhur etmeyeceğinin zaruri yahut buna yakın şekilde bilindiği yönünde aktarımda bulunarak da bir anlamda yine İsferâyînî'yi savunmuş olur. Zira Sübki, Kuşeyrî'ye atfettiği ifadeler-

[61] Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr*, 2/706.

[62] Tâceddîn es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 1/506.

[63] Fadıl Ayğın, "Eş'arî Kelâmının Sistemleşmesine Katkıları Bakımından Ebû İshâk el-İsferâyînî", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2012), 22.

[64] Salih Sabri Yavuz, "Ehl-i Sünnet ve Mutezile Bağlamında Doğruluk Ölçüsü Olarak Keramet", *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]* 3/1 (2005), 100.

den sonra bunun şüphesiz hakikat olduğunu, bundan peygambere mucize olabilen şeyin veliye de keramet olabileceğine dönük ifadenin genele yorulamayacağını anlaşıldığını söyler.^[65] Sübkî, bir diğer eserinde keramet konusuna iki cümleyle temas ederken de yine Kuşeyrî'nin, kerametın, babasız çocuğun dünyaya gelme düzeyine erişemeyeceği görüşüne atıf yapar.^[66]

Burada söz konusu ifade açıkçası İsferyâynî'ye getirilen eleştirilerde sıklıkla kullanılan bir husus iken Sübkî'nin onun mutlak surette kabul edilemeyeceği, dolayısıyla mucize olan birtakım işlerin keramet olamayabileceği şeklinde açıklamada bulunması, onun İsferyâynî'ye yapılan eleştirilere karşı bir duruşu olarak okunmaya müsait görülmektedir.

Sübkî'nin bu savunusu ve burada kendisine atıf yaptığı Kuşeyrî'nin ilgili ifadeleri bir yönüyle her ikisini de İsferyâynî'ye yaklaştırmaktadır. Nitekim İbnü'l-İrakî de konuyla ilgili İsferyâynî'nin görüşünü paylaştıktan sonra onun anlayışının, babasız çocuğun dünyaya gelmesi şeklinde keramet olmayacağını söyleyen Kuşeyrî'nin düşüncesi gibi olduğu yorumunu yapar.^[67] Ali el-Kârî de, babasız çocuğun olması, cansız varlığın canlıya dönüşmesi gibi harikuladeliğin keramet olmadığı şeklindeki ifadelerinden hareketle Sübkî ve Kuşeyrî'yi, cumhurun savunduğu mucize olanın keramet de olabileceği, ikisi arasında tehdid dışında fark bulunmadığı şeklindeki görüşlerine muhalefet eden isimler olarak anar.^[68] Böylece mezkûr iki zatı bir yönüyle İsferyâynî'ye hiç değilse yakınlaştırır. Bu konuda İbn Hacer el-Askalânî de (öl. 852/1449) Kuşeyrî'nin ilgili ifadesini paylaştıktan sonra onu “*görüşlerin en doğrusu/a'del*” şeklinde niteleyerek o anlayışa meyleder.^[69] Bu eğilim ve Sübkî'yle Kuşeyrî'nin sözü edilen bakış açıları, onları İsferyâynî ile tamamen aynı görüşün müdafii yapmazsa da hepsinin ortak bazı kaygılarının bulunduğuna işaret eder.

Sübkî'nin burada İsferyâynî ve Kuşeyrî üzerinden getirdiği izahlar onun adı anılarak başka müelliflerce de paylaşılır. Ancak o açıklamaların içeriği çoğu kez yanlışlanırken bazen tarafsız biçimde aktarılır. İlkinde örneğin hadis âlimi ve sûfi

[65] Taceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 1/506. Kuşeyrî'nin ilgili ifadeleri için bkz. Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 2/523. Burada Zerkeşî'ye Sübkî'nin Kuşeyrî'den yaptığı alıntidan kerametın harikuladeliğ yönünden mutlak şekilde mucize gibi olamayacağı sonucu çıkarmasını eleştirir. Bunu Kuşeyrî'nin, ilgili görüşünün yanlış olup, çoğunluğun, aksi yönde bir anlayışa sahip olmasıyla temellendirir. Bunu da bir alıntı üzerinden kerametlerin her tür harikuladeliğlerden oluşabileceği şeklinde ortaya koyar. Bk. Zerkeşî, *Teşnîfü'l-mesâmi'*, 4/795-796.

[66] Taceddîn Abdülvehhâb es-Sübkî, *Cem'ü'l-cevâmi' fi usûli'l-fıkıh*, haz. Abdülmün'im Halil İbrâhim (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı, 1424/2003), 127.

[67] İbnü'l-İrakî, *el-Gaysü'l-hâmi'*, 779.

[68] Ebü'l-Hasan Nüreddîn Ali el-Kârî, *Minehu'r-ravzi'l-ezher* (Beirut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1419/1998), 237.

[69] Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülâziz b. Abdullah el-Bâz (Beirut: Dârü'l-Ma'rîfe, ts.), 7/383.

Zeynüddîn el-Münâvî (öl. 1031/1622) çoğunluk ulemanın mücizeyle keramet arasında harikuladeliik yönünden ayırım yapılmasına karşı çıktıklarını belirtir.^[70] İkincisindeyse Hanefî fakihî Ebû'l-Abbâs el-Hamevî (öl. 1098/1687) ilgili paylaşımın yanı sıra onun aksini beyan eden diğer nakillere de başvurur, ancak ilave yorum getirmez.^[71]

Öte yandan Sübkî tabakat eserinde böylesine İsferâyîni'yi savunurken, kelâm telifinde daha farklı dil geliştirir. Kerameti inkâr edenler arasında “*imamlarımızdan*” ifadesiyle Ebû İshâk İsferâyîni'nin adını anar.^[72] Açıkçası bu izah oldukça kafa karıştırıcıdır. Bu hususta ilgili eserin aidiyetinin şüpheli olduğundan, müellifin fikir değiştirdiğine kadar pek çok ihtimali gündeme getirmek mümkünse de bunları başka bir çalışmaya bırakmak daha doğru olur.

İbn Teymiyye de (öl. 728/1328) aralarında İsferâyîni'nin de olduğu kimi ulemanın kerametini inkârcısı olarak sunulmasına karşı çıkar. Bunda bir yanlışlık olduğu kanaatini açıklayan müellif, onun iki cins yani mücize ile keramet arasındaki farkı ortaya koymak istediğini kaydeder.^[73] İbn Teymiyye başka bir yerde İsferâyîni gibi keramet münkiri olarak takdim edilen zevatın sadık rüya ve müstecâb duayı reddetmediklerini vurgulayarak benzer bir tavır sergiler.^[74]

Tasavvufî kimliğiyle temayüz eden Afîfüddîn Abdullah el-Yâfiî de (ö. 768/1367) her ne kadar karşı çıksa da İsferâyîni'nin düşüncesini kimi kerametleri kabul edip kimisini etmemek şeklinde kaydederek onun kerametleri mutlak surette reddetmediğini gösterir.^[75] İbn Haldûn da bu hususta İsferâyîni'den nakledilen görüşün sarîh olmadığını ifadeyle ona nispet edilen fikrin farklı şekilde algılanabileceğini ima eder. Nitekim onun mutlak şekilde kerameti reddetmediğini ihsas eder şekilde sanki peygambere ait harikuladelerle, veliye nispet olunacak harikuladeliiklerin farklı iki tür olduğu gibi bir mana murat ettiğini, bu çerçevede peygambere ait olanın, veliye verilmesini inkârı kastettiğini söyler.^[76]

[70] Muhammed Abdürrauf el-Münâvî, *el-Kevkebü'd-dürriyye fî terâcimi'sâdeti's-sûfiyye*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008), 1/63.

[71] Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, “Nefehâtü'l-kurb ve'l-ittisâl bi-İsbâti't-taşarruf li-evliyâ'illâhi ve'l-kerâmeti ba'de'l-intikâl”, *Cem'ü'l-makâl fî İsbâti kerâmâti'l-evliyâ fî'l-hayât ve ba'de'l-intikâl*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Berili: Darü'l-Asari'l-İslâmiyye, 2006), 320-321.

[72] Taceddîn Abdülvehhâb es-Sübkî, *es-Seyfü'l-meşhûr fî akîdeti Ebî Mansûr*, thk. Mustafa Saim Yeprem (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1421/2000), 57.

[73] Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed İbn Teymiyye, *Kitâbü'n-nübüvvât*, haz. Abdülaziz b. Salih et-Tav-yân (Riyad: Mektebetü Edvâi's-Selef, 1420/2000), 1/131-132.

[74] İbn Teymiyye, *Kitâbü'n-nübüvvât*, 2/1031.

[75] Afîfüddîn Abdullah b. Es'ad el-Yâfiî, *Ravzû'r-reyâhîn fî hikâyâti's-sâlihîn*, haz. Abdülcelîl Abdüsselâm (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2016), 37.

[76] İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, 166-167.

Meşhur kelâmcı Adudüddin el-Îcî ise İsferyâinî'nin kerametle ilgili fikrini Mu'tezile ile özdeşleştirmeden, ancak Eş'ariyye'nin genel tavrına muhalefetle tavsif eden bir açıklama getirir. İsferyâinî'nin düşüncesinden farklı olarak kerametın kendileri katında caiz olduğunu belirtir.^[77] Bu ifadeleriyle her ne kadar İsferyâinî'nin kerameti caiz görmediğini ihsas etmiş olsa da başka bir yerde kullandığı cümleyle onun genel telakki çerçevesindeki keramete karşı çıktığını gösterir. Burada onun kerameti kabul ettiğini ancak mucize derecesine ulaşamadığını savunduğunu söyler.^[78]

Açıkçası İcî örneğinde görüldüğü üzere bu durumda kimi müelliflerin İsferyâinî'nin kerameti caiz görmediği yönündeki ifadelerini, onların İsferyâinî'nin kerameti mutlak şekilde inkâr ettiğini savundukları anlamına gelmeyebileceğine dikkat etmek gerekmektedir. Her ne kadar bu çalışmada meselenin anlaşılmasını kolaylaştırma adına iki farklı tavır üzerinden bir başlıklandırma yapılmış ve kimi ilim ehli kimi tutumlarla eşleştirilmiş olsa da burada ihtiyat elden bırakılmamalı ve aksi ihtimal imkânsız addedilmemelidir. Bu, hem İslâm ahlakının hem de ilim adabının bir gereğidir.

Bedreddin ez-Zerkeşi de İsferyâinî'nin kerameti mutlak şekilde reddetmediği yönünde imalarda bulunur. Bunlardan birinde, kerameti kabul edenlerin bir kısmının onun mucizedeki gibi harikuladeliğe sahip olmadığını savunduğunu söyledikten sonra buna İsferyâinî'yi örnek verir. Onun temel yaklaşımını izah etmesini takiben bu durumda Fahreddin er-Râzî ve onun gibi İsferyâinî'yi, Mu'tezile tarzında mutlak şekilde kerameti reddedenler arasında sayanların yanlış düşüncelerinin anlaşıldığını ekler.^[79]

Şâfiî müelliflerden Abdülkâdir b. Hüseyin eş-Şâzelî ise İsferyâinî'nin kerameti inkâr etmediği noktasında özel bir çaba sergiler. Değil usul alanında fûrû sahasında bile icmaı delmenin müctehidler için caiz olmadığına atıfla ona böylesi bir fikrin izafe edilemeyeceğini ihsas eder. Ayrıca çeşitli alıntılarla onun kerameti mutlak şekilde inkâr ettiği düşüncesini reddetmeye çalışır. Burada böylesi bir fikrin savunuculuğunu yaptığı için yine Fahreddin er-Râzî'nin hatalı davrandığını, Cürçânî'nin de onun yanlışını fark etmeden ondan nakilde bulunduğunu belirtir. Böylesi değerli bir âlime bu tür bir ithamı (bilinçli şekilde) sadece gizli Mu'tezilî olanların yapacağını söyleyerek tavrını keskinleştirir.^[80]

İbn Hacer el-Heytemî de (öl. 974/1567) Fahreddin er-Râzî'nin, İsferyâinî'nin kerameti kabul etmediğine dönük ifadesini “*merdud*” şeklinde niteleyip reddeder.

[77] İcî, *el-Mevâkıf*, 370.

[78] İcî, *el-Mevâkıf*, 346-347.

[79] Zerkeşi, *Teşnîfü'l-mesâmi'*, 4/794.

[80] Ebü'l-Fazl Abdülkâdir b. Hüseyin eş-Şâzelî, *el-Kavlü'l-âli fi terâdüfî'l-mucize bi-kerâmeti'l-velî, thk. Muhammed Salah Hilmi (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008), 44-47.*

Bu düşüncesini; İsferâyîni'nin, kerametle mûcize arasında karışıklık olmaması adına ölüleri diriltmek gibi peygambere mûcize olan türdeki işlerin keramet olmasını reddetmesiyle gerekçelendirir.^[81]

Ali el-Kârî de kerametın cevazı düşüncesine muhalefet edenler sadedinde Mu'tezile'yi mutlak inkârcı olarak gösterdikten sonra *İsferâyîni*'yi bazı kerametler bağlamında muhalefet eden şeklinde niteleyip onun meşhur görüşünü paylaşır. Böylece onu Mu'tezile'den ayırarak daha sınırlı, dolayısıyla da mukayyet surette keramete karşı çıktığını ifade etmiş olur.^[82]

İsferâyîni'nin kerameti reddetmediği bağlamında kimi zaman net kimi zaman dolaylı şekilde aktarılan ilgili görüşlerin sahipleri, her ne kadar bu hususta güçlü deliller sunmamış olsalar da bunu, aksi kanaatin sahipleri için de ileri sürmek mümkündür. Mesele de zaten tabiatı icabı bu türden bir konudur. Böylesi fikir ayrılığının olduğu yerde taraflardan birinin çok güçlü kanıtlar sunamadıklarını öngörmek de zor değildir. Bu yüzden iş, daha çok yorumlara kalmaktadır. Eldeki ibarelerin farklı algılanmaya müsait yapıda olması, neden işin ağırlıklı olarak yorumlama farkına dayandığını göstermektedir. Bu durumda en doğru yol, ihtiyatlı tavır olsa gerektir.

SONUÇ

Eş'ariyye mezhebinin öncü kelâmcılarından, simge isimlerinden biri olan Ebû İshâk el-İsferâyîni, bu konumuna bağlı olarak farklı meselelerde kendisine atıf yapılan bir isim mevkiini elde etse de bu pozisyonu, fırkasının genel eğiliminden ayrıldığı yerde hedef tahtası haline gelmesine de zemin hazırlamıştır. Bu durum, yine kendisi de bir Eş'arî kelâmcısı olan Halîmi'nin kerameti İsferâyîni gibi algılamasına rağmen isminin bu denli öne çıkmamasını da açıklamaktadır.

İsferâyîni'nin keramet konusunu işlediği eser yahut eserlerini inceleyen zevatın hepsi, belli ki, onun bu meseleye dair görüşü hakkında aynı neticeye ulaşamamışlardır. Bu noktada ortaya çıkan algı farklılığını, genelleyici şekilde aktarmak doğru olmayıp muhtelif etmenleri göz önüne almak gerekmektedir. Açıkçası bunların hepsini tahmin edebilmek pek de mümkün gözükmemektedir. Belki bunların özünü; ilgili ibarelerin farklı şekilde anlaşılmaya müsait yapıda olması şeklinde zikretmek mümkündür. İsferâyîni'nin ilgili eserinden doğrudan ibare paylaşan sonraki dönem müelliflerinin aktarımlarından anlaşılan husus budur.

[81] Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-hadîsiyye* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 78.

[82] Ali el-Kârî, Şerhu'l-Emâli, 23.

İsferâyîni'nin keramet hakkında böylesi bir daraltmaya gitmesinin altında yatan sebep kaynaklarda her ne kadar klasik şekilde mücizeye benzeme endişesi olarak aktarılsa da ilgili kaygıyı tetikleyen diğer alt sebepler üzerinde pek durulmamıştır. Bunda, halkın ilgili duruma yanlış anlamlar yüklemesi korkusu başat bir role sahip gözükmektedir. Açıkçası böyle bir düşünceyi kerametın kimileri tarafından istismar edilmesine dönük bir tepkiyle ilintili hale getirmek de mümkün olsa gerektir. İsferâyîni, konuyla ilgili geliştirdiği görüş üzerinden hem kerametın meşruiyetini güvenceye almaya hem de onun bambaşka bir atmosfere çekilmesinin önüne geçmeye çalışmıştır.

Kaynaklardan anlaşıldığına göre müelliflerin keramet hakkında getirdikleri izahların hiç değilse bir bölümü, her zaman ismi anılmasa da İsferâyîni'ye cevap mahiyetinde yazıya dökülmüştür. Onun görüşünü Mu'tezile ile aynileştirenler ise verdikleri cevapları zaten özel bir ayrıma gitmeden ortak bir cevap şeklinde kurgulamışlardır. Bunun neticesinde ortaya çıkan tabloda, istisnaları dışında, müellifler ister İsferâyîni'nin kerameti reddettiğini isterse daralttığını düşünsünler, genel olarak ilgili keramet anlayışını yanlışlamaya çalışmışlardır.

İsferâyîni gibi herkes tarafından ilmi birikimi, ağırlığı takdir olunan bir zatın isminin böyle bir fikirle özdeşleştirilmesinin, onun eserleri ve diğer görüşlerinin yaygınlaşmamasına çok ciddi etkisi olmuş mudur bilinmez ama bir payı olmuşa benzemektedir. Burada ona nispet edilen görüşün hakikati yansıtmayı yansıtmaması belli ki bir müddet sonra anlamını yitirmiş ve kimileri katında mecazi ifadesiyle adı bir yere çıktıktan sonra bir daha oradan tam olarak inmemiştir. Ancak onu kerametın reddedicisi konumunda algılayan zevatın bu hususta açık deliller zikretmemeleri zihinlerde hep bir acaba mefhumunun uyanmasına sebep olmuştur. Belli ki ilim tarihinde örnekleri görüldüğü üzere bu meselede de alınacak herhangi bir tavır aksi ihtimali tamamen devre dışı bırakamayacak ve iş daha çok kişisel algılara kalacaktır. Nitekim işin künhüne daha üst mertebede vâkıf olacağı düşünülen simaların farklı fikirler serdetmeleri de konuyla ilgili ihtilafların bitmeyeceğinin bir göstergesidir. Burada mümkün mertebeye konu ile ilgili yaklaşımları aktarmaya gayret eden bu çalışmanın yazarının kanaati ise İsferâyîni'nin kerameti mutlak şekilde reddetmeyip, sadece tahsis ettiği fikri üzerine temerküz etmektedir. Bu kanaatin de temel gerekçesi, müellifin mücize düzeyindeki olağanüstülükleri kerametten nefyederken, onun aşağısında kalan ancak yine harikalık barındıran işleri mümkün görmesidir.

KAYNAKÇA

- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nüreddîn. *Minehu'r-ravzi'l-ezher*. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1419/1998.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nureddîn. *Şerhu'l-Emâlî*. İstanbul: Matbaa-i Âlem, 1319.
- Âmidî, Ebû'l-Hasen Seyfeddîn. *Ebkâru'l-efkâr fi usûli'd-dîn*. thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer. *Fethü'l-bâri bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdülaziz b. Abdullah el-Bâz. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rîfe, ts.
- Ayğan, Fadîl. "Es'arî Kelâmının Sistemleşmesine Katkıları Bakımından Ebû İshâk el-İsferâyîni". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2012), 7-28.
- Bâcûrî, İbrâhim b. Muhammed. *Hâşiyetü'l-İmam el-Bâcûrî alâ Cevhereti't-tevhîd*. thk. Ali Cum'a Muhammed. Kahire: Dârü's-Selam, 1422/2002.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib. *Kitâbü'l-Beyan*. thk. Richard Yusuf Mekarisi Yesûî. Beyrut: el-Mektebetü's-Şarkıyye, 1958.
- Bezzâvî, Kâdî Nâsruddîn. *Misbâhu'l-ervâh*. thk. Saîd Fûdih. Amman: Dârü'r-Râzî, 1428/2007.
- Bezzâvî, Kâdî Nâsruddîn. *Tavâli'u'l-envâr min metâli'i'l-enzâr*. thk. Abbas Süleyman. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1411/1991.
- Bürzûlî, Ebû'l-Kâsım b. Ahmed. *Fetâva'l-Burzûlî câmiu mesaili'l-ahkâm*. thk. Muhammed Habib Hile. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Şerhu'l-Mevâkıf*. thk. Abdurrahman Umeyre. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1417/1997.
- Cüveynî, Ebû'l-Meâlî Abdülmelik. *Kitâbü'l-İrşâd ilâ kavâti'l-edille*. thk. Muhammed Yusuf Mûsâ-Ali Abdülmün'im Abdülhamîd. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1369/1950.
- Devvânî, Ebû Abdullah Celaleddin Muhammed b. Esad. *Şerhu'l-Akaidi'l-Adudiyye*. 2 Cilt. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1316.
- Ensârî, Ebû Yahyâ Zekerıyyâ b. Muhammed. *Şerhu'r-Risâleti'l-Kuşeyriyye*. tsh. Abdülvâris Muhammed Ali. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Hamevî, Ebû'l-Abbâs Ahmed. "Nefehâtü'l-kurb ve'l-ittisâl bi-İsbâtî't-taşarruf li-evliyâ'illâhi ve'l-kerâmeti ba'de'l-intikal". *Cem'ü'l-makâl fi İsbâtî kerâmâtî'l-evliyâ fi'l-hayât ve ba'de'l-intikal*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî. 307-344. Berili: Darü'l-Asarî'l-İslâmiyye, 2006.
- Hamevî, Ebû'l-Vefâ Ulvân. *Nesemâtü'l-eshâr fi menâkibi ve kerâmâtî'l-evliyâi'l-ahyâr*. thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Haneffî, Abdülhalim b. Muhammed er-Rûmî. "Riyâzû's-sâdât fi İsbâtî'l-kerâmât li'l-evliyâ hâle'l-hayât ve'l-memât". *Mecmû'atu resâil fi İsbât-i kerâmâtî'l-evliyâ*. thk. Muhammed Ferid el-Mezîdî. Beyrut: Kitâb-Nâşîrûn, 2020.
- Hayâlî, Şemseddîn Ahmed. *Şerhu'l-Allâmeti el-Hayâlî ale'n-Nuniyye*. thk. Abdünnasîr Nâtür el-Hindî. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1429/2008.
- Heytemî, Ebû'l-Abbâs Şehabeddîn Ahmed İbn Hacer. *el-Fetâva'l-hadîsiyye*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer. "Sellü'l-hüsâm el-hindî li nusrati Mevlânâ Hâlid en-Nakşibendî". *Mecmû'atu resâilî İbn Âbidîn*. 2 Cilt. 2: 284-329. y.y.;, ts.
- İbn Bezze. Abdülaziz b. İbrâhim et-Tûnisî. *el-İs'âd fi şerhi'l-İrşâd*. thk. Abdürrezzâk Besür-İmâd es-Süheylî. Kuveyt: Dârü'z-Ziyâ, 1435/2014.
- İbn Emîr el-Hâce, Ebû'l-Feth Muslihüddîn Mûsâ. *el-Kâmil fi usûli'd-dîn fi ihtisârî's-Şâmil fi usûli'd-dîn*, thk. Cemâl Abdünnasîr Abdülmün'im. 2 Cilt. Kahire: Dârü's-Selâm, 1431/2010.
- İbn Haldûn, Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddimetü İbn Haldûn*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013.
- İbn Humeyr, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed es-Sibtî. *Mukaddimâtü'l-merâsid ilâ ilmi'l-akaid*. thk. Cemâl Alel el-Buhtî. Tatvan: Matbaatü'l-Halici'l-Arabi, 1425/2004.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed. *Kitâbü'n-nübüvvât*. haz. Abdülaziz b. Salih et-Tav-yân. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü Edvâi's-Selef, 1420/2000.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Abdullah Muhyiddîn. *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*. thk. Ahmed Şemsüddîn. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah. *el-Kitâbü'l-mütevassıt fi'l-itikâd*. thk. Abdullah et-Tevrâfî. Tanca: Dârü'l-Hadisi'l-Kettâniyye, 1436/2015.
- İbnü'l-İrakî, Veliyyüddîn Ahmed. *el-Gaysü'l-hâmi şerhu Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Muhammed Tâmir Hicazî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004.

- İbnü's-Salâh, Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî. *Tabakâtü'l-fukahai's-Şâfiyye*. thk. Muhyiddin Ali Necib. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1413/1992.
- İcî, Adudüddîn. *el-Mevâkif fi ilmi'l-kelâm*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1417/1997.
- İlîş, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *el-Fütühâtü'l-ilâhiyyeti'l-vehbiyye*. haz. Muhammed Abdüsselem İbrâhim. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2019.
- İsferâyîni, Ebü İshâk İbrâhim b. Muhammed. "Akîdetü'l-Üstâz Ebî İshâk". *Ebü İshâk el-İsferâyîni ve Akâid Risalesi*. haz. Mehmet Gündoğdu. 8-22. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
- İzmirlî, İsmail Hakkı. "İmamü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî b. el-Cüveynî". *Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 2/9 (Ağustos 1928), 1-33.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevazin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdülhalim Mahmud-Mahmud İbnü's-Şerif. Kahire: Dârü'l-Maarif, ts.
- Mahallî, Celaleddîn Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Bedrü't-tâli' fi halli Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Ebü'l-Fidâ Murtażâ Ali ed-Dağistanî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1426/2005.
- Makdisî, Hasan b. Ebü Bekr. *Gâyetü'l-merâm fi şerhi Bahri'l-kelâm*. thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmâil-Muhammed Seyyid Ahmed Şehhate. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2011.
- Makrizî, Ebü Muhammed Ahmed b. Ali. *İmtâü'l-esmâ'*. thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemisi. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Mâlikî, Halil b. İshak. *Menâkıbü'l-Münüfi*. haz. Halil Muhammed es-Said. Kahire: Dârü'l-Kelime, 1432/2012.
- Mukterah, Muzaffer b. Abdullah. *Şerhü'l-İrşâd fi usûli'l-itikâd*. thk. Nezihe Me'âric. 2 Cilt. Rabat: er-Râbitatü'l-Muhammediyye li'l-Ulemâ; Merkezü'l-Ebü'l-Hasen el-Eş'arî, ts.
- Münâvî, Muhammed Abdür-rauf. *el-Kevkebü'd-dürriyye fi terâcimi'sâdeti's-süfiyye*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008.
- Nebhânî, Yûsuf b. İsmâil. *Câmiu kerâmâti'l-evliyâ*. tsh. Abdülvâris Muhammed Ali. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2014.
- Nebhânî, Yûsuf b. İsmâil. *Hüccetullâh ale'l-âlemîn*. tsh. Abdülvâris Muhammed Ali. (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2015), 605.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Şerhu'l-'Umde fi akîdeti Ehli's-sünne ve'l-cemâa'*. thk. Abdullah Muhammed Abdullâh İsmâil. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2011.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Bustânü'l-ârifin*. tsh. Âsım İbrâhim el-Keyyâlî. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2017.
- Râzî, Muhammed b. Ömer Fahreddîn. *el-Erbaîn fi usûli'd-dîn*. thk. Ahmed Hicâz es-Sekkâ. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 1986.
- Râzî, Muhammed b. Ömer Fahreddîn. *Muhassalu efkâri'l-mütekaddimîn ve'l-müteehhurîn mine'l-ulemâ*. haz. Taha Abdür-rauf Sa'd. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, ts.
- Râzî, Muhammed b. Ömer Fahreddîn. *Nihâyetü'l-ukûl fi dirâyeti'l-usûl*. thk. Saîd Abdüllatif Fûde. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'z-Zehâir, 1436/2015.
- Reşid Rızâ, Muhammed. *Fetâva'l-İmâm Muhammed Reşid Rızâ*. thk. Selâhaddin el-Müneccid-Yûsuf Kazma Huri. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Cedid, 1390/1970.
- San'ânî, Muhammed b. İsmâil Emir. *el-İnsâf fi hakikati'l-evliyâ ve mâ lehüm mine'l-kerâmât ve'l-eltâf*. thk. Abdürrezzâk b. Abdülmuhsin. Riyad: Dârü İbn Affân, 1418/1997.
- Seffârîni, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Levâmiü'l-envâri'l-behiyye ve sevâtü'l-esrâri'l-eseriyye*. 2 Cilt. Dimaşk: Müessesetü'l-Hâfikîn, 1982.
- Semerkindî, Şemseddin Muhammed b. Eşref. *es-Sahâifu'l-ilâhiyye*. thk. Ahmed Abdurrahmân es-Şerîf. Kuveyt: Mektebetü'l-Felah, 1985.
- Senûsî, Ebü Abdullah Muhammed b. Yûsuf. *Şerhü'l-Akîdeti'l-kübrâ*. thk. Seyyid Yûsuf Ahmed. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Şerhü'l-Kevkebi's-sât*. thk. Muhammed İbrâhim Hafnavî. 2 Cilt. Mansure: Mektebetü'l-İman, 1420/2000.
- Stübkî, Taceddîn Abdülvehhâb. *Cem'ü'l-cevâmi' fi usûli'l-fikh*. haz. Abdülmün'im Halil İbrâhim. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. Baskı, 1424/2003.
- Stübkî, Taceddîn Abdülvehhâb. *es-Seyfü'l-meşhûr fi akîdeti Ebî Mansûr*. thk. Mustafa Saim Yeprem. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1421/2000.
- Stübkî, Taceddîn Abdülvehhâb. *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*. thk. Abdülkadir Ahmed Atâ. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.

- Şâmî, Şemsüddin Muhammed b. Yûsuf. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcüd-Ali Muhammed Muavviz. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed. *el-Cevâhir ve'd-dürer mimma istefadehu seyyidi Abdülvehhâb eş-Şa'rânî min şeyhihi seyyidi Ali el-Havvâs*. haz. Abdüllatif Hasan Abdurrahman. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed. *el-Yevâküt ve'l-cevâhir fî beyâni akaidi'l-ekâbir*. tsh. Abdülvaris Muhammed Ali. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Şâzeli, Ebü'l-Fazl Abdülkadir b. Hüseyin. *el-Kavlü'l-âli fî terâdüfi'l-mücize bi-kerâmeti'l-veli*. thk. Muhammed Salah Hilmî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- Şâzeli, Ebü'l-Fazl Abdülkadir b. Hüseyin. *el-Kevâkibü'z-zâhire fî ictimâi'l-evliyâ*. thk. Âsım İbrâhim el-Keyyâlî. Beyrut: Kitâb-Nâşirün, 2013.
- Taberî, Ebü'l-Kâsım Ömer b. el-Hüseyin. *Nihâyetü'l-merâm fî dirâyeti'l-keâm*. thk. Abdülkadir Muhammed Ali. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Teftâzânî, Sa'düddin Mesûd b. Ömer. *Şerhu'l-Makâsid*. thk. Abdurrahman Umeyre. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1409/1989.
- Yâfiî, Afîfüddin Abdullah b. Es'ad. *Ravzü'r-reyâhîn fî hikâyâti's-sâlihîn*. haz. Abdülcelil Abdüsselâm. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016.
- Yavuz, Salih Sabri. "Ehl-i Sünnet ve Mutezile Bağlamında Doğruluk Ölçüsü Olarak Keramet". *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]* 3/1 (2005), 91-116.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaut-Hüseyin el-Esed. 29 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1405/1985.
- Zerkeşî, Ebü Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır. *Teşnifü'l-mesâmi' bi-cem'i'l-cevâmi'*. thk. Seyyid Abdülazîz-Abdullah Rebî. 4 Cilt. Kahire: Müessesetu Kurtuba, 2. Baskı, 1419/1999.